

Holzbachová, Ivana

Tainovo pojetí vědy

Studia philosophica. 2013, vol. 60, iss. 2, pp. [43]-62

ISSN 1803-7445 (print); ISSN 2336-453X (online)

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/128395>

Access Date: 17. 02. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

IVANA HOLZBACHOVÁ

TAINOVO POJETÍ VĚDY

Hippolyte Taine (1828–1893) patří ke generaci, která se v padesátých letech 19. století chtěla odlišit od romantiků a jejímž heslem byla věda. Není tedy nepřipadné, jestliže se některými aspekty jeho pojetí vědy budu zabývat i v této stati. Vedle metodologického zaměření se v ní však místy objeví i zaměření ontologické, protože pojetí vědy, případně jejích metod, nelze absolutně oddělit od pojetí světa, v němž si věda vybírá své předměty. Výběr Tainova předmětu je ostatně také důležitý. Zajímal se především o „lidské záležitosti“, o umění (výtvarné i literární) a především posledních dvacet let jeho života pohltil zájem o dějiny francouzské revoluce.

I v této době byl přesvědčen o významu vědy. Podle jeho názoru je rozšiřování a výklad myšlení záležitostí spisovatelů (také dramatiků apod.). Čím více se tato teorie dostane mezi lidi, tím úspěšněji přispívá k rozšíření nebo odstranění pocitů a myšlenek, jimiž jsou – duchové [lidí] – přizpůsobeni svému společenskému řádu. „V tomto ohledu je působivost vědeckých teorií stejná jako působivost pozitivních náboženství.“¹ Na druhé straně je ovšem současné kritické myšlení, „které prostřednictvím zkoumání minulosti a budoucnosti nalézá zákony možného a pravděpodobnosti budoucnosti“.² I věda má své články víry, a může tedy poskytovat světový názor. Také ona sjednocuje své věřící, kteří její autoritu úplně nebo ne zcela uznávají, do velké církve, jež se sklání před svými odborníky a přijímá výsledky svých koncilů. Dosud nemá pevnou hierarchii, ale už více než sto let se stále více konsoliduje. Její vliv se rozšiřuje a schopnost jejího rozšíření se jeví jako neomezená. „Dříve nebo později se stane jednou z nejmocnějších

¹ H. Taine, *Die Entstehung des modernen Frankreich*, Bd. III, Abt. 2, Leipzig: Abel & Müller (rok vydání neudán), s. 194.

² *Tamtéž*.

společenských sil.“³ To napsal Taine relativně pozdě, v tom dílu Vzniku současné Francie, ve kterém líčil Francii v Napoleonově době a vytvářel si předmostí k tomu, aby vylíčil situaci své současnosti. Zdá se, že tu vidíme odlesky Comtova chápání vědy, ačkoli je nutno uznat, že ne vždy Taine z Comta vycházel.

Tainovým záměrem bylo vysvětlit duchovní díla ze skutečných příčin, tj. aplikovat na literární kritiku (a na historiografii) vědecké metody. Např. Saint-Beuvovi vytýkal nedostatek zobecnění a abstrakce. Těmto chybám se podle Taina dá zabránit jen skutečně vědeckým postupem.⁴ V *Essais de critique et d'histoire* Taine vyjadřuje přání, aby se věda oddělila od poezie a praktické morálky tak, jako se oddělila od náboženství. Především filozofie si musí zachovat svou metodu a nepodřizovat se přáním lidí. Tím hůře pro lidskou senzibilitu, nedokáže-li se přizpůsobit ověřeným faktům.⁵ Jean Paul Cointet to vysvětluje tak, že věda měla pochopit „generativní“ vlastnosti, které za sebou nesou masu jiných vlastností a pomáhají pochopit dobu. Pro Taina v jeho 19. století to bylo použití fyzikálních věd, diskreditace klasického ducha a obnovení morálních věd pomocí experimentální metody. Ale Taine se svého programu přísně nedržel: „Jeho historie zůstává poznačena filozofickými předpoklady a osobními předsudky.“⁶

Tento fakt konstatuje také Jean Lefranc v Huismanově knize *Historie de la philosophie française*. Píše o tom, že u Taina lze nalézt zároveň vztah k pozitivismu i k Hegelovi: „Taine je bezpochyby nejméně kantovský z francouzských myslitelů své doby, ale je nadšen Hegelem.“⁷ Jean Paul Cointet píše, Taine objevil Hegela (a němčinu) už během svého studia a byl jimi fascinován. Hegel podle Cointeta přinesl Tainovi (1) možnost vyřešit opozici mezi reálným světem a myšlením (myšlenku identity bytí a myšlení a přesvědčení, že metafyzika je totožná s logikou), (2) přesvědčení o kompletnosti analýzy a syntézy a konečně (3) pro filozofii dějin myšlenku o vývoji bytí. Nicméně Taine nepřebíral Hegelovu filozofii nekriticky. Vytýkal mu metafyzičnost, skutečnost, že Hegel nepoužíval experimentální metodu a zanedbával nové vědy. I Taine tedy pocíťoval potřebu „obrátit Hegela z hlavy na nohy“. To se projevilo v Tainově organicismu aplikovaném nejprve na přírodu a pak i na jeho historické dílo.⁸ Taine tedy později hledal protijed proti Hegelovi v experimentálních vědách a částečně v pozitivis-

3 Tamtéž, s. 194.

4 J.-P. Cointet, *Hyppolyte Taine: Un regard sur la France*, Paris: Perrin 2012, s. 183.

5 H. Taine, *Essais de critique et d'histoire*, Paris: Hachette 1920, s. 48.

6 J.-P. Cointet, *Hyppolyte Taine...*, s. 305.

7 J. Lefranc, *Le XIX. siècle...*, in D. Huisman ad., *Histoire de la philosophie Française*, Perrin 2002, s. 444.

8 J.-P. Cointet, *Hyppolyte Taine...*, s. 153–156.

mu. Ve velké práci o lidské psychice se odvolával na Condillaca, částečně kriticky na J. S. Milla, v otázce vnímání prostoru na Baina a na „pokusy“, kterými ovšem pro tehdejší psychology a fyziology bylo pozorování patologických případů.⁹ O tom se zmiňuje i Lefranc. Ten také upozorňuje na to, že pojem prostředí převzal Taine od Comta.¹⁰

Dalším filozofem, který byl tehdy ve Francii pojmem, byl Victor Cousin, který tam mj. zpopularizoval Hegelovo dílo. Podle Lefranca Taine od něho přebral teorii dominantní schopnosti, která téměř doslova reprodukuje to, co Cousin objevil v Hegelově „ideji národa“. Stejně je tomu prý i s historickým determinismem. Sám Lefranc si ovšem poněkud protičeří, když upozorňuje na to, že Tainovi byl (a to už od mládí) sympatický Spinoza.¹¹ Ostatně Taine se na některých místech stavěl ke Cousinovi kriticky, a to zejména tam, kde napadal jeho eklekticismus a neschopnost dát současné vědě vůdčí ideu. Za to si vysloužil odpor Cousinových stoupců.¹²

Mezi svými předchůdci na poli historie si Taine více cenil Guizota než Micheleta. U toho pochybuje o účelnosti jeho způsobu děláni historie pro historii. Vášnivá Micheletova senzibilita patří podle Taina do umění, a ne do filozofie a historie. Přitom Taine srovnává Micheleta s takovými básníky a spisovateli, jako byli Lamartine nebo Hugo.¹³ Na druhé straně si velmi cenil Guizota. Mimo jiné o něm napsal: „Ani zvědavý, ani umělec, říkáte? Možná. Ale je politik a filozof a ve filozofii a politické historii si nemůžeme přát nic lepšího.“¹⁴

Podstatu Tainova chápání historie můžeme vyčíst z následujícího Tainova výroku: „Rovněž jako astronomie je v podstatě problémem mechanickým, fyziologie problémem chemickým, stejně je historie v podstatě *problémem psychologickým*.“¹⁵ Podle Taina to znamená, že pro každou z duševních činností (každý druh umění) existuje v lidské psychice zárodek, který má svůj zákon. Za smyslově viditelným člověkem je třeba hledat jeho nitro, jeho duši, tj. psychologii. Historie stejně jako jazykověda jsou aplikacemi psychologie a z toho vyplývá, že „musíš zkoumat psychologii puritána, chceš-li porozumět revoluci z roku 1649 v Anglii.“¹⁶

⁹ Srov. H. Taine, *Studie o dějinách a umění*, Praha: Odeon 1978, s. 218.

¹⁰ J. Lefranc, *Le XIX. siècle...*, s. 447 a 445.

¹¹ *Tamtéž*, s. 445 a 446.

¹² J.-P. Cointet, *Hyppolyte Taine...*, s. 59–60.

¹³ H. Taine, *Essais de critique et d'histoire...*, s. 128–129.

¹⁴ *Tamtéž*, s. 149.

¹⁵ H. Taine, *Dějiny anglické literatury*, Praha: Kritická knihovna 1902, s. XXXVIII–XXXIX, zdůraznil H. T.

¹⁶ H. Taine, *Studie o dějinách a umění...*, s. 223. Konkrétně se jedná o citát z díla *De l'intelligence*.

Taine se v historii snaží spojit psychologii typu, resp. i psychologii jednotlivce s cílem, ke kterému směřují přírodní vědy: „Cílem historie vůbec není ponořit se – jak se chce dnes – do množství detailů, ale dospět až k one hlavní síle, uzavřít ji pro každé století do jejího vzorce, spojit vzorce mezi sebou, zaznamenat nutnosti, kvůli kterým se odvozují jedny od druhých a nakonec odkrýt dědičný typ a původní situaci, z níž pramení zbytek. Jen tak přestane být kompilací a stane se vědou...“¹⁷ Historie je podle Taina nejen uměním – jak bývala v jeho dobách někdy chápána – ale také vědou. Vyžaduje sice inspiraci, ale také reflexi: „Má-li jako dělnice tvořivé nadšení, jsou jejími nástroji opatrná kritika a obezřetné zobecňování; je třeba, aby její obrazy byly stejně živé jako obrazy básnické, ale je [také – I. H.] třeba, aby její styl byl stejně exaktní, její rozlišení tak výrazná, její zákony tak ověřené a její indukce tak přesné jako v přírodní historii.“¹⁸

Podle Taina v lidské historii existuje anatomie stejně tak jako v přírodní historii. To podstatné je, najít původní formu ducha, od níž se odvozují všechny významné vlastnosti člověka a jeho díla. To platí tehdy, analyzujeme-li osobnost, ale ještě více, analyzujeme-li člověka, tj. člověka určité doby. (Taine jako příklad uvádí 17. století.) Jde o hledání základní síly, která jediné zajímá filozofii, protože – podle Aristotela – jediným předmětem vědy je obecné.¹⁹

17 H. Taine, *Essais de critique et d'histoire...*, s. XI.

18 *Tamtéž*, s. 95.

19 *Tamtéž*, s. IX–XI. – Jako příklad uvedu shrnutí poměrně rozsáhlého úseku z *Entstehung des modernen Frankreich* (Bd. III, Abt. 1, s. 297–304). Podle Taina vstoupila v letech 1789–1815 do dějin nová síla podobná té, která hnala Evropu do křížáckých válek, nebo kterou vzbudil Mohammed u Arabů. Ta zesateronásobovala sílu vůle, vytvářela hrdiny, ale i zaslepence a blázny a konečně nezdolné dobyvatele. Vedle potřeby vydělat si na chleba se vyvinula morální potřeba být sám se sebou spokojený. Podle povahy jednotlivce to mohlo vést k největším ctí, ale také k nejhorším zločinům. „Člověk se mění, bůh a ďábel, kteří v něm oba jsou, se stávají náhle viditelnými“ (s. 299). A to už od roku 1789. Každý chtěl žít (nebo alespoň zemřít) pro myšlenku. Objevilo se to s Prohlášením lidských práv, během války 1792 a po ní, kdy se lidé cítili jako ochránci vlasti. Pak se to ale začalo zvrhávat v rabování, protože válka vedla lidi k tomu, že začali pohrdat lidskými životy a vlastnictvím. Za císařství, kolem let 1808 a 1809, když lidé bezohledně soutěžili o posty, už nemysleli na vlast, ale na císaře. A už se klouzalo po šikmé ploše. Císař k tomu dával sám příklad, když začal dávat přednost sobě před Francií. Sami jeho vojáci si začali říkat, že myslí jen na sebe, ale šli s ním. Zároveň – a to i ti nejvyšší – začali myslet na zachování svých výhod a kvůli tomu Napoleona i zrazovali, když cítili jeho nadcházející pád. „Tak se dostal mechanismus, který už patnáct let tak dobře pracoval, sám a svou vlastní činností do nepořádku“ (s. 303) a kola vypadla ze svých dráh. Stalo se tak proto, že Napoleon jako svou hnací sílu zvolil soutěž bez pravidel, ctižádost bez svědomí, holou sebelásku – a to na prvním místě tu svou. To muselo vést ke zkáze aparátu. A mělo to dlouhodobé důsledky. (V poznámce Taine vypočítává, v jak špatném stavu je Francie ještě v roce 1890, kdy tuto pasáž psal.)

Taine tedy v podstatě postupuje podobnou metodou, jaká byla tehdy běžná v přírodních vědách, tedy za pomoci indukce, a klade historii za úkol totéž, co mají i přírodní vědy, tedy tvorbu zákonů a předvídání.²⁰ Jestliže postupujeme induktivní metodou, musíme začít od sběru faktů. A ty nachází Taine hlavně v literárních dokumentech, protože ty nejvíce vyjadřují psychologii duše jednotlivce či (velké) skupiny lidí: „Hlavně tedy studiem literatur budou se moci budovat duševní dějiny a kráčet k poznání psychologických zákonů, na nichž závisí události.“²¹

V *Dějínách anglické literatury*, jejichž úvod poskytuje snad nejobsáhlejší popis Tainovy metody, nacházíme postup od konkrétního sledování faktů přes abstrakci k jejich hlubšímu pochopení. Ne nadarmo Taine udává, že se učil u Aristotela. Od konkrétních jevů sestupujeme k jejich hlubinným příčinám: „Tu se pátrání zastavuje; přišli jsme na jistou primitivní dispozici, na jistý rys vlastní všem pocitům, všem pojetím jistého století nebo plemene, na jistou zvláštnost neoddělitelnou ode všeho počínání jeho ducha a srdce. Toto jsou důležité příčiny, neboť jsou to příčiny všeobecné a trvalé, přítomné v každém okamžiku a v každém případě, působící všude a vždy, nezničitelné a nakonec neodvratně převládající...“²² Můžeme zatím ponechat stranou zmínku o „století nebo plemeni“ a pokračovat dalším citátem: „Abychom mohli vystihnout souhrn mineralogických odrůd, nutno nejdříve pozorovat pravidelné těleso vůbec, jeho strany a úhly a na této zkrácenině postřehnout nesčíslné přeměny, jichž je schopno. Podobně chceme-li vystihnout souhrn historických růzností, pozorujte nejprve lidskou duši vůbec, s jejími dvěma nebo třemi základními schopnostmi, a na této zkrácenině spatříme základní formy, jež může poskytnout.“²³

Abychom tedy mohli poznávat, musíme vycházet od smyslových vjemů, pomocí abstrakce vytvářet obecné představy (zákony) a s jejich pomocí se k jednotlivinám vracet a vysvětlovat je. Pro Taina je schopnost abstrakce – a schopnost řeči – nesmírně důležitá. Vede nás k objevování hierarchie zákonů, až se nám příroda nakonec jeví jako „čirý abstraktní zákon, který se rozvíjí do zákonů přirozených“.²⁴ Taine se domnívá, že k tomuto nej-

20 Přiznám se, že jsem nikdy nepochopila, co vlastně historie předvídá, pokud jde o něco jiného než to, co vyjadřovali již staří poučkou že historia magistra vitae est, tj. že se dá předpokládat, že podobná činnost má podobné následky. Také konkrétní historické zákony se v Tainově díle hledají velmi těžko.

21 H. Taine, *Dějiny anglické literatury...*, s. XLI.

22 *Tamtéž*, s. XIV.

23 *Tamtéž*, s. XV.

24 H. Taine, O rozumu [De l'intelligence], in *Studie o dějínách a umění...*, s. 220.

vyššímu zákonu se blíží zákon zachování energie (je jeho blízkou odvozeninou).²⁵

Obecné schéma vysvětlení i podle Cointeta čerpal Taine z přírodních věd. Morální skutečnosti totiž mají své „závislosti“ a „podmínky“ stejně jako fyzické skutečnosti. Základem jsou dominantní rysy, které se řetězí, kosti kostry, která vrcholí definicí určitého psychologického „stavu“, jenž je dominantní a stálý. To lze aplikovat na spisovatele, na malířskou školu i na celý národ nebo na civilizaci. Od „podmínek“ je nutno postupovat k „příčinám“, tj. od vnitřních a vnějších faktorů, které končí daným výsledkem, např. dílem určitého spisovatele v určité době.“²⁶

V *Dějínách anglické literatury* se vyslovuje naprosto jasně o analogičnosti přírodních zákonů a psychologických zákonů: „Jako všude jest i zde pouze problém mechanický: celkový výsledek je složeninou určenou docela velikostí a směrem sil, které ji způsobují. Jediný rozdíl, který odděluje tyto duševní problémy od problémů fyzických, spočívá v tom, že směry a velikost nedá se odhadnout ani určit u prvých jako u druhých.“²⁷ Smyslové poznání, na něž jsme vázáni v přírodních vědách, musí být tedy nahrazeno něčím jiným, co však není měřitelné kvantitativně – dojmy, které čerpáme z literatury.²⁸ „Ale ačkoli prostředky zaznamenávající nejsou týmiž u věd duševních jako u věd fyzických, nicméně, protože u obou je látka stejná a skládá se stejně ze sil, směrů a velikostí, lze říci, že u jedněch i druhých vyvozuje se důsledek dle téhož pravidla.“²⁹ Tyto problémy jsou tedy koneckonců vysvětlitelné pomocí zákonů analogických zákonům přírodním, kterým jsme bezpodmínečně podřízeni. Ty působí mimo naše vědomí. Můžeme je neuznávat, ale jsme jim podrobeni, nemůžeme jim uniknout.³⁰

K tomu ovšem – a podle mého názoru správně – Emile Faguet dodává, že existence těchto zákonů ať jakékoli úrovně obecnosti neznámá, že bychom je mohli ztotožňovat s podstatami. Chápeme-li abstrakce jako věci, děláme chybu. Podle Fagueta u Taina v žádném případě nenacházíme metafyziku. Pokud se nám zdá, že známe nějaké konečné příčiny, propadáme iluzi.³¹ Téhož názoru je i Cointet, který zdůrazňuje, že v Tainově díle se vyskytuje čistá kauzalita, ale žádný ohled na konečné příčiny.³²

²⁵ *Tamtéž*, s. 220.

²⁶ J.-P. Cointet, *Hyppolyte Taine...*, s. 185–186.

²⁷ H. Taine, *Dějiny anglické literatury...*, s. XXVII.

²⁸ *Tamtéž*, s. XXVII.

²⁹ *Tamtéž*.

³⁰ H. Taine, *Entstehung der modernen Frankreich*, Bd. III, Abt. I., s. 131.

³¹ E. Faguet, *Politiques et moralistes du XIXe siècle*, Paris: Boivin & Cie (éditeurs), s. 244–247 a 252–253.

³² J.-P. Cointet, *Hyppolyte Taine...*, s. 58.

Z trochu jiné stránky se nám Taine ukazuje v následujícím citátu. Zde už nejde o příčiny, ale o něco, co má blízko k vulgárnímu materialismu, který ostatně v Tainově době ještě existoval.³³ „Je sešit poznámek psychologii? Není psychologii a zde jako jinde pátrání po příčinách musí následovat po sbírání faktů. Ať jsou to fakty fyzické nebo duševní, na tom nezáleží, mají vždy své příčiny; jsou příčiny pro ctižádost, pro odvahu, pro pravdomluvnost, jako jsou pro trávení, pro pohyb svalový, pro živočišné teplo. Nepravost a ctnost jsou produkty jako vitriol a cukr a každá složitá daná veličina vzniká tím, že se setkají jiné jednodušší veličiny, na nichž závisí. Hledejme tedy prosté veličiny pro vlastnosti duševní, jako je hledáme pro vlastnosti fyzické.“³⁴

Na druhé straně, při kritice Micheleta však Taine uvádí, že výše zmíněná pravidla mají platnost především pro hromadné jevy a nikoli pro jednotlivce. Drobný fakt nemůže být povyšován na symbol celé civilizace.³⁵ V dobách, kdy Taine zdůrazňoval spojení práce umělců a historiků, se domníval, nejlepší metoda pro historiografii je metodou umělců a přírodních vědců: „Zaznamenat každou vyčnívající figuru nebo výraz, sledovat její nuance, degradaci a míšení. Zkontrolovat, že se vyskytuje v mnoha jedincích, a tak odhalit hlavní charakteristické rysy, srovnávat je, interpretovat a třídit.“³⁶ Zdá se tedy, že při kritice Micheleta nejde ani tak o to, zda nějaký fakt může nebo nemůže být symbolem něčeho obecnějšího, ale spíš o kritiku Micheletova „spontánnějšího“ přístupu k dějinám tam, kde Taine preferuje mravenčí práci srovnávání a abstrakce, díky které teprve dospějeme k jediné vůdčí vlastnosti, z níž můžeme dále mechanisticky odvozovat další účinky.

V práci *De l'intelligence* rozlišuje Taine vědy na konstruktivní (např. matematika), ve kterých všechny příčiny známe, a vědy experimentální. Domnívá se, že kdybychom mohli v experimentálních vědách použít metodu konstruktivních věd (dedukci), našli bychom příslušné zákony i v nich. Naopak, použijeme-li v konstruktivních vědách jako metodu indukci, zůstane příčina skryta. Indukce je jediným důvodem naší nevědomosti.³⁷ Toto místo by mohl vysvětlit Faguet³⁸ – ale nejen on, nýbrž všichni, kdo si jsou vědomi základních vlastností indukce a především toho, že věda, má-li přinést nové poznatky, musí pracovat s neúplnou indukcí – tím, že naše ome-

33 Otázkou je, nakolik od něj v pozdější době ustoupil, nebo zda dojem, že se toto jeho přesvědčení ocitlo přece jenom v pozadí, nevyvolává prostě skutečnost, že se Taine zabýval duchovní kulturou, historií a spolu s tím morálkou.

34 H. Taine, *Dějiny anglické literatury...*, s. XII.

35 H. Taine, *Essais de critique et d'histoire...*, s. 39.

36 H. Taine, *Notes sur Angleterre*, Paris: Hachette 1910, s. 51.

37 H. Taine *Studie o dějinách a umění...*, s. 282.

38 E. Faguet, *Politiques et moralistes...*, s. 247–248.

zené (smyslové) poznání nemůže obsáhnout nekonečnost světa. Takto to zřejmě opravdu myslel i Taine. Přesto se domnívá, že konstruktivní vědy můžeme chápat jako vzor pro vědy experimentální. Konstruktivní vědy pro ně mohou sloužit jako (konkrétní) modely – např. balistické křivky. Experimentální vědy pak tento obecný model zpřesňují a ukazují reálnou situaci. Navíc v kritice poznámky J. S. Milla, uvedené v jeho knize *Systém deduktivní a induktivní logiky*, že mohou existovat nám zatím neznámá místa ve vesmíru, kde nemusí platit zákony, které platí ve vesmíru nám známém, tuto možnost Taine kategoricky odmítá.³⁹

Už několikrát jsme narazili na důkazy, že Tainovo pojetí světa a tedy i jeho zkoumání je dost podobné pojetí mechanistickému. Potvrzením tohoto podezření je i skutečnost, že ve *Vzniku současné Francie* Taine někdy až nápadně používá sousloví „lidský mechanismus“. Ostatně v *De l'intelligence* se vyslovuje neprosto jednoznačně: „Na konci všech věd, které jednájí o tělech, objevíte vždy jen *mechaniku*.“⁴⁰

Na druhé straně, a to právě v práci *De l'intelligence*, se některé názory podobají názorům Ernsta Macha. Můžeme např. začít jeho kritikou názoru Claude Bernarda a Hermanna Helmholtze, že skutečnost, že svět vidíme jako absolutně determinovaný, je dán strukturou našeho ducha. Podle Taina poslední příčinou toho, že svět vidíme jako determinovaný, je shoda naší struktury se strukturou věcí.⁴¹ Tento názor samozřejmě ještě příliš nepodporuje tvrzení, že existuje podobnost mezi Machem a Tainem. Taine však také tvrdí, že je nutno odložit výrazy jako „rozum“, „soudnost“, „vůle“ a „osobní schopnosti“ či „já“. Fyziologie podle jeho názoru odhaluje jen buňky různých druhů. Jde jen o prožitky a představy, které na sebe vzájemně působí a vytvářejí harmonii.⁴² Ještě významnější je jeho tvrzení, že „stejně jako duchovní substance je pouhým příznakem vytvářeným vědomím, je i substance hmotná fantómem vytvářeným smysly. Tělesa jsou pouhé hybné síly a skutečné jsou v nich jen jejich pohyby, veškeré fyzické děje se přetvářejí na ně.“⁴³ Pokračování citátu však ukazuje na to, že Taine zastával přece jenom trochu odlišnější pozici než Mach. Píše, že pohyb o sobě se redukuje na řadu nepatrných počítků a „tak jsou fyzické děje pouhou zárodečnou formou dějů duševních a dokážou pojmout tělesnost podle vzoru ducha“.⁴⁴ Domnívám se, že i jeho chápání psychologie by se od (pozdějšího) Machova příliš neodlišovalo. Psychologie je věda o faktech. „O po-

39 H. Taine, *Studie o dějinách a umění...*, s. 283–284.

40 *Tamtéž*, s. 233–234, zdůraznil H. T.

41 *Tamtéž*, s. 285.

42 *Tamtéž*, s. 225.

43 *Tamtéž*, s. 219.

44 *Tamtéž*.

čítku, myšlence, vzpomínce, tušení lze mluvit přesně a podrobně tak jako o chvění, o hmotném pohybu; v prvním i v druhém případě je objevuje určitý fakt, je možné jej opakovat, pozorovat, popsat; něco mu předchází, něco jej provází, má svoje následky. Drobounké fakty dobře volené, důležité, nadané významem, podrobně poznané a svědomitě zaznamenané, taková je dnes látka veškeré vědy; každá z nich je poučnou ukázkou, počátkem řady, nápadným příkladem, vyhraněným typem, na který lze přenést celou řadu případů obdobných; naší velikou úlohou je poznat, z jakých prvků se skládá, jak vznikají, jakými způsoby a za kterých podmínek se kombinují a jaké jsou stálé účinky takto utvářených kombinací.⁴⁵ Například představa je opakovaný nebo oživlý počitek. Počitek je jejím předchozím stavem. Ale předchozím stavem počítku je podráždění nervu. Představy jistého druhu tvoří vzpomínky, jiné obrazy a na jejich základě se vytvářejí domněnky, tj. naše představy budoucích dějů. Existuje tu tedy jistý paralelismus mezi fyziologií a psychologií.⁴⁶ Tady je Taine trochu jinde než Mach, který představu psychofyzického paralelismu kritizoval u německého psychologa Fechnera.

Nicméně Taine ve stejné studii pokračuje: „Děj mozkový i děj myslí jsou z gruntu jen jediným a týmž dějem s dvojí tvářností, jednou mentální, druhou fyzickou, jednou přístupnou vědomí, druhou přístupnou smyslům.“⁴⁷ A o kus dál navazuje: „Ve hmotném světě stejně jako ve světě myslí nezbyvá tedy z toho, co běžně chápeme jako substanci a sílu, vůbec nic. Vše, co zbývá, jsou děje, jejich podmínky a jejich závislosti, jedny jsou duševní či pojaty podle typu počítku, druhé fyzické, čili pojaté podle typu pohybu. Všem skutečným odpovídá výhradně pojem *faktu* nebo *děje*.“⁴⁸ V přírodě jsou jen současné řady postupných dějů, přičemž každý děj je podmínkou jiného a jiným podmíněn. Mízí tedy obtíže při chápání vztahů lidské osoby a fyziologického jedinice.

Zatímco jsem se v předchozích odstavcích věnovala spíše obecnému pojetí vědy a metodologie, chtěla bych se nyní více přiblížit Tainovu pojetí dějin. I zde můžeme na počátku najít metodologické vodítko v jeho *Dějinnách anglické literatury*. Taine se domnívá, že „v každém případě jest mechanismus lidských dějin podobný. Vždy shledáváme jako prvotní vzpružinu nějakou velmi obecnou dispozici ducha a myslí, buď vrozenou a spjatou přirozeně s plemenem, nebo nabytou a způsobenou nějakou okolností apliko-

45 *Tamtéž*, s. 217.

46 *Tamtéž*, s. 226.

47 *Tamtéž*, s. 243.

48 *Tamtéž*, s. 248, zdůraznil H. T.

vanou na plémě. Tyto velké dané vzpružiny vykonávají ponenáhlu svůj vliv, totiž po mnoha století uvádějí národ ve stav nový, náboženský, literární, sociální, hospodářský; nový to stav, který kombinován jsa s jich obnoveným úsilím, způsobuje nový stav, jednou dobrý, podruhé špatný, jednou pomalu, podruhé rychle atd.; tím způsobem můžeme považovat celkový projev každé zvláštní civilizace za účinek permanentní síly, která každým okamžikem mění své dílo pozměňujíc okolnosti, za kterých působí“.⁴⁹ Civilizace tedy tvoří organickou jednotu, ve společnosti platí zákon vzájemné závislosti, a proto máme možnost pátrat po obecných zákonech. Každý druh lidské produkce, literatura, hudba, malířství, politika, hospodářství atd. „má svou přímou příčinu v nějaké duševní dispozici nebo ve spolupůsobení duševních dispozicí; jakmile je tato příčina dána, objevuje se; slabost nebo intenzivnost této příčiny je mírou její vlastní intenzity nebo její vlastní slabosti. Je s ní spjata jako fyzický jev se svou podmínkou, jako rosa s ochlazením vůkolní teploty... Jsou zde páry ve světě duševním jako jsou ve světě fyzickém rovněž přísně spjaté a rovněž všeobecně rozšířené v jednom jako v druhém. Vše, co u jednoho z těchto párů způsobuje, porušuje nebo potlačuje první člen, způsobuje, porušuje nebo potlačuje odrazem i druhý“.⁵⁰

Ačkoli jsem se do této chvíle často zmiňovala o mechanicismu Tainova pojetí, je třeba tento názor doplnit. Alespoň to Taine dělá v odpovědi na kritiky své metody. Vysvětluje, že ve všech „skupinách lidských událostí“ jsou všechny jejich části vzájemně spjaty podobně jako orgány nějaké rostliny nebo nějakého zvířete. Žádná z nich nemůže být změněna, aniž se změní zbytek. Taine zdůrazňuje, že člověk je systémem.⁵¹ Totéž platí pro civilizaci: „V této závislosti není nic neurčitého.“⁵² K pojmu mechanismu – stroje – tedy Taine přidává pojem systému. Nemyslím si, že tento doplněk je podstatný. Ostatně každý stroj je systémem, do něhož není možné libovolně zasahovat.

Konečně se dostáváme k tomu, co bývá u Taina tak často citováno – je to jeho teorie rasy, momentu a prostředí jako určujících sil dějin. Tato teorie je poměrně obsáhle vyložena v *Dějínách anglické literatury*. Tam Taine píše, že hlavní síly, které přispívají ke vzniku základního duševního stavu (pod jehož vlivem pak lidé v dějinách jednají) jsou rasa („plémě“), prostředí a moment.⁵³ Jejich účinky se mohou vzájemně podporovat, nebo rušit.⁵⁴ Cointet připomíná, že tuto slavnou trilogii Taine nevymyslel. Jejím autorem

49 H. Taine, *Dějiny anglické literatury...*, s. XIX.

50 Tamtéž, s. XXXVI–XXXVII.

51 H. Taine, *Essais de critique et d'histoire...*, s. III.

52 Tamtéž, s. XXXIV.

53 Tamtéž, s. XIX–XX.

54 Tamtéž, s. XXVIII.

byl abbé Jean-Baptiste Dubos v 18. století. Sám Taine byl ale spíše ovlivněn Herderem, což však nikdy nepřiznal. Je možné, že si myslel, že tuto ideu příliš změnil: Herder používal pojmy místo, čas a národní génius. Tento poslední pojem se mohl změnit v Tainovu rasu.⁵⁵

Taine se zde vrací k problému nekvantifikovatelnosti ve společenských vědách: „Můžeme tvrdit, že neznámé výtvořky, ku kterým proud století nás unáší, budou vyvolány a upraveny zcela třemi silami prvopočátečními; že kdyby tyto síly mohly být změřeny a číslicemi označeny, vyvodily by se z nich jako z nějaké formulky vlastnosti příští civilizace...“⁵⁶

Ze tří pojmů, které Taine uvádí jako vůdčí příčiny dějů, vyvolal největší polemiku pojem rasa. Nechám si ho proto na konec a nejprve uvedu Tainovy charakteristiky dvou zbývajících. Prostředí je podle Taina vytvářeno podnebím, politickou situací a sociálními podmínkami, které panují v dané oblasti.⁵⁷ Pokud jde o moment, bere Taine v úvahu historické prostředí, do něhož v dané době vstupujeme: „Když národní povaha působí, nepůsobí na prázdnou desku, nýbrž na desku, kde stopy jsou již vtisknuté. Dle toho, vezme-li se deska v tento nebo onen *okamžik*, jest stopa různá; a to stačí, aby celkový výsledek byl různý.“⁵⁸ Ten má ale zase schopnost působit na budoucnost. Cointet k tomu poznamenává, že moment se tedy objevuje na křižovatce mezi rasou a prostředím, je aktérem a svědkem jejich vývoje v čase.⁵⁹

Obraťme se nyní k pojmu rasy. Lefranc tvrdí, že právě jím se Taine odlišil od Hegela a že právě tento pojem mu umožnil dát historii pozitivitu, a to psychologickou. Pojem rasy je u Taina podle Lefrance nejasný, zahrnuje fyziologické, lingvistické a národní determinanty. Lefranc také upozorňuje na příbuznost Tainova pojetí rasy s Gobineauovým, jehož si Taine vážil.⁶⁰ Sám Taine definuje pojem rasy následujícím způsobem: „To, co jmenujeme *plemenem*, jsou vrozené dědičné dispozice, jež člověk přináší s sebou na svět a které obyčejně se pojí k různostem vyznačeným v temperamentu a v stavbě tělesné. Různí se podle národů. Jsou přirozené odrůdy lidí jako býků a koní...“⁶¹ Tato definice je velmi silná, ale je fakt, že Taine s ní dále příliš nepracoval, spíš ji používal ve spojení s jinými pojmy. V první řadě je to pojem dějin (ve smyslu prostředí), který ovlivňuje lidské jednání. Podle něho jsou síly, které člověka ovládají, lidské síly, tj. stálé způsoby myšlení

55 J.-P. Cointet, *Hyppolyte Taine...*, s. 283.

56 H. Taine, *Dějiny anglické literatury...*, s. XXIX.

57 *Tamtéž*, s. XXII–XXIII.

58 *Tamtéž*, s. XXV, zdůraznil H. T.

59 J. P. Cointet, *Hyppolyte Taine...*, s. 91.

60 J. Lefranc, *Le XIX. siècle...*, s. 445–446.

61 H. Taine, *Dějiny anglické literatury...*, s. XX, zdůraznil H. T.

a cítění spojené s člověkem nebo rasou od jeho narození až do smrti, vzájemně se podporující schopnosti a vášně. Jsou to vlastnosti, které máme my sami. Přišly k nám v běhu staletí a vstupují do nás s naším rozumem a s naší krví. „Není v nás jediná myšlenka nebo jediný cit, jehož dráhu a pramen nemůžeme ukázat.“⁶² (Oním „my“ rozumí Taine v této souvislosti indoevropskou kulturu.) Odtud tedy pramení náš hluboký zájem o minulost. Hybnou silou dějin jsou tedy obecné dispozice ducha (mysli), ať už vrozené, nebo získané. Ty pozvolna mění stav národa. „Tím způsobem můžeme považovat celkový pohyb každé zvláštní civilizace za účinek permanentní síly, která každým okamžikem mění své dílo, pozměňuje okolnosti, za kterých působí.“⁶³ Tyto dva citáty, jak je vidět, opravdu oslabují původní definici rasy a podle mého názoru lépe odpovídají tomu, jak Taine postupoval ve svých úvahách o dějinách nejen literatury, ale také výtvarného umění a politiky. Mohu tedy souhlasit s J. P. Cointetem, který vyslovuje pochybnost, nakolik byl Taine vlastně na Gobineuovi závislý. Silným důvodem proti Lefrancově myšlence je totiž skutečnost, že rasa vlastně vzniká historicky. Je to přítomnost minulosti v přítomnosti – Cointet. Ten také sice uznává, že i Tainova rasa se přenáší krví, ale upozorňuje na to, že Taine nevěřil v nepřekonatelnou nerovnost ras a nikdy se nesnažil definovat francouzskou rasu a v souvislosti se vznikem Francouzské revoluce mluvil spíše o temperamentu Francouzů. Tvrdil ovšem také, že rasa je neoddělitelná od prostředí.⁶⁴

Této skutečnosti si povšiml Paul Lacombe, který kritice Taina věnoval celou knihu. Upozorňuje např. na to, že Taine v souvislosti s ponapoleonským režimem píše, že věda mění svět, ale bylo by třeba změnit člověka. Lacombe k tomu poznamenal, že mění-li věda svět, mění prostředí. Podle Taina samotného však prostředí ovlivňuje (a tedy mění!) člověka. Zůstává-li člověk stále stejný, znamená to, že prostředí na něj nemá žádný vliv. Tady tedy Lacombe nachází v Tainově díle rozpor, kterého si Taine sám zřejmě nepovšiml. V souvislosti s Tainovým názorem na Francouzskou revoluci pak Lacombe poznamenává, že je možné, že člověk skutečně má stálou biologickou podstatu. Kromě ní má ale spoustu vlastností, které se mohou měnit. Stává-li se člověk za určitých okolností (Francouzská revoluce) divochem, je to jen přechodný jev a nezahrnuje to všechny lidi.⁶⁵

Na začátku též knihy navíc Lacombe polemizuje proti tvrzení, že existuje něco jako rasa Francouzů, Angličanů, Italů atd., založená na biologii. Podle Lacomba je „Francouz“ stejná abstrakce jako „člověk“. Definujeme-li

⁶² H. Taine, *Essais de critique et d'histoire...*, s. XII.

⁶³ H. Taine, *Dějiny anglické literatury...*, s. XIX.

⁶⁴ J.-P. Cointet, *Hyppolyte Taine...*, s. 188–190.

⁶⁵ P. Lacombe, *Taine – historien et sociologue*, Paris: V. Girard & Brière 1909, s. 264–266.

člověka na základě jeho potřeb (společných všem lidem), které jsou ovšem uspokojovány různými způsoby (danými místními zdroji, dobou atd.), pak se „Francouz“ jeví jako něco zcela povrchního. Lacombe dodává, že dnes známe člověka více než jednotlivé národy. To je podle něho dáno chodem vědy, která nejprve zkoumá to, co je společné velké části daných jevů, a teprve pak postupuje ke zvláštnímu, individuálnímu (a nahodilému).⁶⁶

Určitý spor spatřujeme také v problému, co a jak intenzivně rozhoduje o „ústavě“ daného národa (státu). Taine oprávněně tvrdí, že nemůžeme naráz rozhodnout o tom, co nám vyhovuje. Musíme zjistit, zda to existuje, a zde jsou naše přání marná. Za nás už rozhodla historie, která vytvořila podmínky, jimž se musíme přizpůsobit. „Společenská a politická forma, do níž může národ vstoupit a zůstat, není dána jeho rozhodnutím, ale determinována jeho povahou a jeho minulostí.“⁶⁷ Proti tomu Lacombe opět namítal, že sotva lze odhalit nějaký národní charakter – není jak. Lidé jsou příliš různí. Chovají-li se členové nějakého národa v určité situaci podobně, jde o povrchový jev, který může rychle zmizet.⁶⁸ Tím podle něho mizí jedna z determinant, které uváděl Taine. Lacombe také připisuje Tainovi názor, že minulost nás ovlivňuje vždy ve stejném směru a vytváří v národu jednoduchý a koherentní charakter. Ani s tímto názorem Lacombe nesouhlasí.⁶⁹

Vraťme se ale ke vztahu mezi přírodními a společenskými vědami. Taine tento rozdíl částečně uznává, a právě proto se snaží oba druhy věd sblížit: Tvrdí, že podaří-li se ukázat různé stavy ducha, které přivodily zrození, rozvoj, odrůdy i úpadek všech žánrů v různých zemích, budeme moci definovat povahu a vyznačit podmínky vzniku každého umění, tj. vytvořit filozofii krásných umění – estetiku. Právě o to se Taine snaží. Jeho estetika má být podle jeho slov historická a ne dogmatická. „Nevnucuje předpisy, ale zjišťuje zákony.“⁷⁰ Taine tedy chápe lidská umělecká díla jako fakta a produkty, jejichž povahové rysy je třeba vyznačit a hledat jejich příčiny – takto pojatá věda nic nezakazuje ani neodpouští: zjišťuje a vysvětluje. Nehodnotí. Zkoumá rozmanitosti umění: „Sama je jakousi botanikou aplikovanou nikoli na rostliny, nýbrž na lidské výtvoř. V tomto ohledu následuje obecný vývoj, který dnes přibližuje vědy duchovní k vědám přírodním, propůjčuje jim zásady, obezřetnost, směry přírodních věd, opatřuje jim tutéž spolehlivost a zajišťuje jim týž pokrok.“⁷¹

66 P. Lacombe, *Taine – historien et sociologue...*, s. 40–44.

67 H. Taine, *Les origines de la France contemporaine*, T. I (L’Ancien régime), Paris: Librairie Hachette (rok vydání neudán), s. IV.

68 P. Lacombe, *Taine – historien et sociologue...*, s. 10.

69 *Tamtéž*, s. 11.

70 H. Taine, O povaze uměleckého díla, in H. Taine, *Studie o dějinách a umění...*, s. 152.

71 *Tamtéž*, s. 153.

To, co Taine píše o uměleckých dílech, lze cum grano salis říci o literatuře. Ta má ovšem ještě jednu úlohu, podle mého názoru těsně spjatou s tou první: totiž umožnit pochopení lidí dané doby. Emile Faguet píše, že Taine zkoumá lidi jako signifikantní produkty určité doby. Vychází přitom z myšlenky, která v jeho době platila jako axiom, že literatura je výrazem společnosti. Abychom dobře poznali danou společnost, musíme tedy studovat její literaturu. Taine podle Fagueta chápe spisovatele jako produkt mnoha faktorů: rasy, přírodního a společenského okolí; to všechno ale zároveň spisovatel a jeho dílo reprezentuje.⁷²

Někdy तो nebývá zcela snadné. Člověk vzdálené doby, například renaissance, je nám natolik vzdálen, že je pro nás obtížné pochopit jej. To Taine ukazuje na příkladu paní de la Fayette: „Změněná společnost změnila duši. Člověk jako každá jiná věc se mění se vztahem, který ho živí... Každé století s okolnostmi, které mu jsou vlastní, vytváří city a krásu, které jsou mu vlastní; a to v míře, ve které lidská rasa pokračuje kupředu, nechává za sebou společenské formy a druhy dokonalosti, se kterými se už nesetkáme. Žádný svět nemá právo vnucovat svou krásu věkům, které ho předcházely... Není třeba snižovat nebo napodobovat, ale vynalézat a chápat. Je třeba, aby historie byla uctívá a umění originální. Je třeba obdivovat to, co máme, i to, co nám chybí; je třeba konat jinak než naši předkové, a chválit to, co udělali.“⁷³ Pro dějiny je tedy charakteristická změna, především změna v lidských myšlenkách a citech. A jejich hybatelem jsou určité vlastnosti ducha a srdce společné všem lidem „jednoho plemene, jednoho století nebo jedné země“.⁷⁴ Zde dokonce Taine nachází analogii s hospodářskými kulturami ve vztahu k zemědělskému prostředí: „Stejně jako existuje jistá fyzická temperatura, která svými proměnami určuje, že se objeví ten nebo onen druh rostlin, tak existuje i temperatura mravní, která svými proměnami určí, že se objeví ten nebo onen druh umění.“⁷⁵ Chceme-li tedy pochopit vkus a nadání umělce, „musíme hledat právě ve stavu mravů a veřejného ducha“.⁷⁶ To je podle Taina potvrzeno historickou zkušeností.

Jak dospět k pochopení stavů ducha jiného století, ukazuje Taine i na prostorové vzdálenosti. I v lidech, kteří žijí v téže době, ale v jiné zemi (prostředí), nacházíme zprvu prvky, které jsou nám cizí. Ale „pomocí reflexe, čety a zvyku člověk dokáže postupně reprodukovat v sobě samém pocity, které mu byly nejprve cizí. Vidíme, že jiný člověk v jiné době musel cítit jinak

⁷² E. Faguet, *Politiques et moralistes...*, s. 261–262.

⁷³ H. Taine, *Essais de critique et d'histoire...*, s. 255–256. Není tato pasáž také vzdáleným ozvučením Nietzscheových myšlenek, které, jak víme, Taine znal?

⁷⁴ H. Taine, *Dějiny anglické literatury...*, s. XV.

⁷⁵ H. Taine, O povaze uměleckého díla, in *Studie o dějinách a umění...*, s. 152.

⁷⁶ *Tamtéž*, s. 151.

než my sami; vstoupíme do jeho názorů a pak i do jeho vkusu; postavíme se na jeho hledisko, pochopíme ho a tak, jak ho poznáme lépe, považujeme se za trochu méně hloupé“.⁷⁷ V úvodu k *Voyages* se tedy Taine ještě zamýšlí nad časovou vzdáleností, ale v samotném textu mu jde také o vliv prostředí. To se projevuje např. při popisu papežského státu. Zvláště obyvatele jeho venkova nalezl Taine ve velmi tristním stavu a uvažuje o tom, jak situaci změnit. Vychází z toho, že chování člověka je určováno jeho přírodním i společenským prostředím. Proto je popisuje velmi široce a z něj odvozuje povahu daných lidí. Tvrdí, že změní-li se společenské prostředí, změní se i povaha lidí.

Pro pochopení minulosti nám však nezbyvají jiné prameny než to, co lidé zanechali za sebou, a to především takové prameny, jimž můžeme porozumět. Z nich je na prvním místě literatura. V některých pasážích má čtenář Taina dojem, že se Taine přibližoval i hermeneutické metodě.

Na druhé straně Taine nechce podceňovat jedinečnost jak jednotlivých národů, tak osobností vystupujících v dějinách. V *Esejích* píše, že jestliže studujeme jako Montalambert nebo Troplong jiné národy obdivujeme, přesto nemůžeme přenášet jejich historii nebo jejich charakter na naše dějiny ani hledat naši vládu jinde než v naší minulosti.⁷⁸ To by znamenalo, že se také těžko můžeme učit od jiných vzorů, protože ty se vyvinuly za jiných podmínek. Emile Faguet z toho vyvodil, že nemůže existovat vědecká politika.⁷⁹ To ostatně potvrzuje Taine, když zdůrazňuje, že každý národ má svého vlastního génia a také jedinečnou historii. Ti, kdo milují více politiku než dějiny, podle něho tyto rozdíly neuznávají. Naopak Taine je chce ukázat.⁸⁰ Každý národ se mu jeví jako pokus vytvářený přírodou. „Každá země je kelímek, do něhož jsou vrženy různé substance v různých poměrech a za specifických podmínek. Těmito substancemi jsou temperamenty a charaktery. Podmínkami jsou klima a původní situace tříd.“⁸¹ To se podle Taina během staletí mísí podle pevných zákonů, až z toho vzniknou různé látky – tu stabilní, tu výbušné. Setkáváme se tedy s rozmanitostí vlnícího se života a uniformitou nesmrtelných zákonů. Mnoho z těchto zákonů můžeme odhalit a nahlížet celek tohoto života⁸² – nicméně na jejich základech zřejmě nelze „dělat“ vědeckou politiku.

Avšak svou osobitost nemají jen jednotlivé národy, ale také jednotliví lidé. Taine to ve své předmluvě k *Dějínám anglické literatury* vyjadřuje

77 H. Taine, *Voyage en Italie*, Paris: Hachette 1921, s. 5–6.

78 H. Taine, *Essais de critique et d'histoire...*, s. 302.

79 E. Faguet, *Politiques et moralistes...*, s. 308.

80 H. Taine, *Essais de critique et d'histoire...*, s. 265.

81 *Tamtéž*, s. 302.

82 *Tamtéž*, s. 303.

naprosto jasně. Právý dějepis má přes časovou vzdálenost poznávat živého, jednajícího člověka obdařeného vášněmi, člověka, který má své zvyky, hlas, podobu, gesta, oděv – stejně jako ten, kterého poznáváme na ulici. Pro Taina neexistuje nic než jednotlivec a toho je třeba poznat.⁸³ Taine kritizuje osvícenskou filozofii a historii 18. století, které prý znaly jen abstraktního člověka, ale ne konkrétní lidi, tj. nekonečnou různorodost jejich duší. Proti tomu „dnes nalezla historie svou anatomii jako zoologie“.⁸⁴ Taine vyzývá: „Nechte stranou teorii ústav a jejich mechanismů, náboženství a jejich soustav, a snažte se vidět lidi v jejich dílně, v jejich úřadech...“⁸⁵

Taine přitom rozlišuje dvě vrstvy lidí, které se uplatní při hodnocení společnosti: 1. stavovskou (zřejmě elitu), kterou ale nacházíme ve všech třídách, a 2. obyčejné lidi.⁸⁶ Rozlišuje také mezi jednotlivcem a masou. Tvrdí, že schopnosti a vášně, které jsou v každém z nás nepatrné, se ve velkých masách stávají vznešenými. Získávají širší génia, který je nese, a století, které řídí. „To jsou božové lidského světa, stále živí a všude jednající prameny veškeré krásy a veškeré harmonie...“⁸⁷ Tohle ovšem napsal v době před vypuknutím Komuny. Po ní se jeho názor na jednotlivce a masy radikálně změnil. Ve druhém dílu *Vzniku současné Francie* popisuje psychologii vůdců revoluce i revolučních mas. Ve vůdcích revoluce vidí buďto stvůry, nebo – v lepším případě – lidi, kteří nedorostli úkolům, před které byli postaveni nebo které si usurpovali. Věnuje mnoho místa nejen přepisům projevů jednajících postav, kterými dokumentuje jejich názory i duševní stav, ale i vlastním výlevům. V těch sice mnoho faktů není, mají však přiblížit atmosféru a mentalitu jednajících osob. A zatímco vůdce Francouzské revoluce neváhá častovat nadávkami (nebo psychiatrickými diagnózami), jednající masy většinou ztotožňuje s krvelačnými bestii. Ostatně i jim je věnováno mnoho místa, která líčí jejich vraždící běsnění (ale i neskutečnou bídu, v níž musejí žít).

Vztah mezi historickými podmínkami a velkou osobností dějin popisuje snad nejlépe ve třetím dílu *Vzniku současné Francie*. Píše tam, že kdo chce vyložit nějakou stavbu, musí znát její materiál, dobu a potřebu ji vystavět. Ještě důležitější je uvážit ducha a vkus stavitele, zvláště je-li zároveň vlastníkem budovy, bude v ní bydlet a přizpůsobuje ji svému vkusu a svým potřebám. V této alegorii měl na mysli činnost Napoleona Bonaparta v letech 1799 – 1814 a zdůvodňoval v ní potřebu poznat podstatu jeho osobnos-

83 H. Taine, *Dějiny anglické literatury...*, s. III.

84 *Tamtéž*, s. IX.

85 *Tamtéž*, s. VI.

86 H. Taine, *Die Entstehung des moderen Frankreich*, Bd. II. Abt. 3, Leipzig: Vlg. von Ambr. Abel (rok vydání neudán), s. 373.

87 H. Taine, *Essais de critique et d'histoire...*, s. XII.

ti.⁸⁸ Té ostatně věnuje velký prostor, daleko větší než ostatním revolučním vůdcům. Měl k Napoleonovi ambivalentní vztah, ale k tomu se dostaneme možná někdy příště.

Taine ve své době vzbudil poměrně velký zájem. V předchozím textu jsem už dala slovo dvěma jeho mladším současníkům, Emile Fagueto-
vi a Paulu Lacombovi. Na závěr stručně ukážu, jak se jejich názory liší a v čem se podobají a trochu déle se zastavím u současné monografie, kte-
rou Tainovi věnoval Jean Paul Cointet.

Faguet i Lacombe každý svým způsobem pochybují, zda a nakolik byl Taine opravdovým historikem. Faguet píše, že Taine se stal historikem příliš pozdě na to, aby byl opravdovým historikem, a zdůvodňuje to tvrzením, že se nezabýval obecnou historií. Ve *Vzniku současné Francie* chtěl vysvětlit současný stav Francie tím, že se ponoří do její minulosti, a to hlavně do posledních let Starého režimu, revoluce a počátku 19. století. Aniž si to však uvědomil, měl ještě jeden cíl: studovat lidi tím, že je bude pozorovat v jedné z jejich krizí, v patologickém stavu, kdy se naplno ukazuje základ jejich povahy. Odtud plynou dva odlišné tóny jeho díla: historický a filozofický.⁸⁹

Také Lacombe mluví o podvojném charakteru Tainova díla, ale na rozdíl od Fagueta zdůrazňuje sociologické prvky, které v něm nalézá. Podle Lacombe Tainovy historické obrazy následovaly až po ideách, které byly čistě sociologické.

Lacombe považuje sociologii za aspekt historie: „Do historie příliš exkluzivně zaujaté individuálním a nahodilým faktem sociologie znovu zavádí, integruje a klade na jeho místo fakt sociální – nebo lépe řečeno sociální prvek a jeho vliv.“⁹⁰ V každém individuálním lidském činu, vysvětluje Lacombe, ve skutečnosti značná část patří společenské realitě, která ho obklopuje. V teorii rasy, prostředí a momentu jde právě o stálou přítomnost společenského prvku v individuálním chování.

Kromě výtek, které jsem citovala výše, kritizuje Lacombe Tainovo dílo ještě v jednom bodě, který by byl velice závažný, kdybychom se s ním nese-
setkali v pouhé poznámce pod čarou: Lacombe totiž Tainovi vyčítá časté používání analogií, což považuje za přímo protivědecký postup. Tvrdí, že

88 H. Taine, *Die Entstehung des modernen Frankreich*, Bd. III, Abt. 1..., s. 1.

89 E. Faguet, *Politiques et moralistes...*, s. 279–280. Dnes bychom v této souvislosti asi nemlu-
vili o filozofii, ale o psychologii, která, jak víme, Taina zajímala natolik, že jí věnoval rozsáhlé
dílo *De l'intelligence*. Zmínka o filozofii zřejmě odpovídá tehdejšímu ještě nevyjasněnému
statusu psychologie.

90 P. Lacombe, *Taine – historien et sociologue...*, s. 2.

jde o postup umělecký, který Tainovi napomohl k úspěchu u jeho francouzských čtenářů, který ale ve vědě nemá co dělat.⁹¹

Cointet věnoval Tainovi obsáhlou práci, ze které jsem už také citovala. Obecně se zabývá Tainovým vztahem k pozitivismu – Taine bývá často za pozitivistu považován. Podle Cointeta se Taine – na rozdíl od pozitivistů – ptá po prvních příčinách, nicméně nechce tuto otázku řešit. „Je tu třeba vidět pokus o smíření mezi dvěma směry, které byly důležité pro celé dílo: metafyzický idealismu inspirovaný Německem a vědeckým naturalismem, který byl dominantní ve Francii po roce 1850.“⁹²

Cointet konstatuje, že Taine byl často kritizován. Uvádí jména E. Boutmyho, A. Sorela nebo G. Monoda.⁹³ On sám však z odstupu více než století má pro Taina mnohde více pochopení. Poukazuje na to, že ve *Vzniku současné Francie* jde o pokus spojit nejen historii a filozofii, ale také historii a umění. Taine měl podle jeho názoru ambici pochopit pomocí obecné myšlenky soubor věcí. Odtud jeho ontologický problém: Jak spojit izolovaný fakt a syntetický nebo zobecňující výzkum. Navíc tu byla Tainova důvěra v psychologii a biologii. Ve svém prvním velkém díle – *Historii anglické literatury* – je aplikoval na literární historii, aby odhalil mentalitu Angličanů. Toto spojení se samozřejmě objevuje také v *De l'intelligence*. Ale kromě toho odhaluje Cointet, stejně jako Lacombe, v Tainovi latentního sociologa. Zde oprávněně uvádí zejména poslední, nedokončený díl *Vzniku současné Francie*, kde se Taine zaměřuje na analýzu jemu současné společnosti.⁹⁴ Sociologii podle Cointeta chápal Taine tak, že tvořila most mezi historií chápanou jako tradiční vyprávění a pojmovou sociologií Durkheimova typu. Díky tomu není *Vznik současné Francie* vyprávěcí, nýbrž problémovou historií.⁹⁵ To by ovšem Taina přibližovalo moderní historii druhé poloviny 20. století. To ostatně, jak hned uvidíme, konstatoval také Cointet. Nicméně poukazoval také na to, že 1. Taine nebyl své metodě příliš věrný a místy překypoval citovými výlevy a že 2. sociologický přístup nebyl u Taina nevinný: Měl zabrzdit nekontrolovatelný postup demokracie. To uvádí Cointet do souvislosti s politickou debatou jeho doby v sedmdesátých až devadesátých letech 19. století. V ní se Taine stavěl na stranu těch, kdo tvrdili, že Francie demokratický režim přehnal, a proto prohrála válku s Pruskem. Proto také budoucnost nepatří Francii, nýbrž Prusku, Americe a Anglii.⁹⁶ Toto tvrzení se mi zdá poněkud nesrozumitelné, protože Prusko

91 *Tamtéž*, s. 9.

92 J.-P. Cointet, *Hyppolyte Taine...*, s. 319.

93 *Tamtéž*, s. 342–343.

94 *Tamtéž*, s. 277–278.

95 *Tamtéž*, s. 293.

96 *Tamtéž*, s. 293–294.

mělo přece zcela jiný režim než druhé dvě jmenované země. V jejich případech by bylo spíše možné navázat na debatu, kterou vedl Tocqueville o půlstoletí dříve, a to o poměru mezi rovností a svobodou v demokracii. Taine Tocquevilla znal a místy se na jeho dílo odvolává.

To, co je na Cointetově chápání Taina důležité a co jen částečně mohl předem vytušit Lacombe, je skutečnost, že Taine sehrál velkou roli při utváření moderních humanitních věd: historie, sociologie, psychologie a literární kritiky. Podle Cointeta byl svým způsobem dokonce předchůdcem věd, které se objevily až ve 20. století: kulturní antropologie, psychoanalýzy, stylistiky a semiologie. A samozřejmě „nové historie“ s jejím výzkumem materiálních údajů, mentalit i reprezentací. V oblasti kritiky dokázal sblížit literární a umělecká díla. Díky němu vstoupila analýza literatury a umění do analýzy vnitřní struktury děl a výzkumu podmínek jejich vytváření.⁹⁷

Vrátíme-li se k historiografii, je podle Cointeta Tainovi za mnohé zavázána škola Annales. Cointet poukazuje na Braudelovo monumentální dílo o Středozeří, v němž nachází snahu o syntézu různých přístupů nebo na Ph. Arièse a jeho dlouhou historii mentalit.⁹⁸ To, že lze Taina chápat jako předchůdce školy Annales, uznával i Jacques Le Goff.⁹⁹ Sám Cointet poukazuje na jistou podobnost Tainova a Micheletova přístupu,¹⁰⁰ poznamenává ovšem správně, že na rozdíl od něj Taine v žádném případě neheroizoval lid. Ve svém přístupu k němu měl spíše blízko k Balzakovi a Zolovi.¹⁰¹

Tainovo pojetí vědy

Ačkoli je Taine znám především jako estetik a historik umění i politiky, zabývá se autorka spíše metodologickým předpokladem Tainova díla, a to jeho pojetím vědy. Ukazuje, že v Tainově díle nacházíme Hegelův vliv, který se však silně mísí s odlesky Comtových názorů, i když v oblasti ontologické lze spatřovat podobnost i s E. Machem. Taine chtěl aplikovat na duchovní vědy metody věd přírodních, i když si byl vědom zásadního rozdílu – nekvantifikovatelnosti v duchovních vědách. Podobnost spočívala ve snaze vysvětlit duchovní díla z jejich skutečných příčin. Ty Taine viděl především v oblasti psychologické. I ona je však pojata nikoli jako introspekce, ale jako věda, která má formulovat zákony a předvídat. Fakta hledá

⁹⁷ *Tamtéž*, s. 368.

⁹⁸ *Tamtéž*, s. 359. Jde o díla jako *Dějiny smrti* nebo *L'infant et la vie familiale sous l'Ancien Régime*.

⁹⁹ *Tamtéž*, s. 287. Konkrétní citaci Le Goffova díla jsem u Cointeta nenašla.

¹⁰⁰ Micheleta považovali za svého předchůdce i historikové z okruhu Annales.

¹⁰¹ J.-P. Cointet, *Hyppolyte Taine...*, s. 287.

v literárních dokumentech. Zkoumání začíná od jednotlivých faktů, pokračuje přes zobecnění k jejich hlubšímu pochopení (vytváření zákonů) a pak se opět k jednotlivinám vrací a pomocí nalezených zákonů je vysvětluje. Konečné příčiny Taine nehledá. V rozboru aplikace tohoto obecného pojetí na dějiny umění a politickou historii se do popředí autorčina zájmu dostává známá Tainova teorie rasy, momentu a prostředí. Rozbor se věnuje především jeho pojetí rasy. Zabývá se i jeho pojetím vztahu mas a velkých osobností. V závěru připomíná reakce dobových i nynějších autorů na Taina.

TAINÉ'S CONCEPTION OF SCIENCE

Although Taine is primarily known as an aesthetician and historian of art and politics, the author focuses on the methodology of Taine's work, particularly on his conception of science. She shows one can trace Hegel's influence in Taine's work, which nevertheless mingles with reflections of Comte's views, even though one can find similarities with E. Mach's views in ontology. Taine attempted to apply the methodology of natural sciences to spiritual sciences, even though he was aware of a major difference – the unquantifiability in spiritual sciences. This involved an attempt to explain spiritual works on the basis of their real causes, which Taine mainly thought of as psychological. Psychology was not taken as introspection, though, but as a science the goal of which was to formulate laws and predict. Taine sought facts in literary documents. He began his investigation with particular facts, went on to generalize and state laws and then returned to the particular facts to explain them by the discovered laws. Taine did not seek final causes. In analyzing the application of this general approach to the history of art and politics, the author emphasizes Taine's conception of race, moment and environment. She particularly focuses on the concept of race and also considers the relation of masses and great figures. In the conclusion the author adds the reactions of Taine's contemporaries and current authors.